

Nikolaus Nilles *Kalendarium*-ának bemutatása

IVANCSÓ István

1. Bevezetés

Nikolaus Nilles kánonjogász professzornak, a keleti rítusok és szertartások nagy ismerőjének személye, élete, munkássága immár nem ismeretlen számunkra.¹ Halálának centenáriumára rendezett konferenciánk és annak anyaga alapján pedig ismereteink elmélyülhetnek ezen a téren.² A jelentőségére vonatkozóan legyen szabad csupán egyetlen példát említenem hazánkból. A 19. század egyik legjelentősebb magyar nyelvű lexikona, a *Pallas nagy lexikona*, már életében – halála előtt mintegy tíz esztendővel, 1896-ban – szócikket közöl róla. S annak szerzője leírja, hogy a jelenlegi innsbrucki egyetemi tanár „több fontos egyháztörténeti munkát írt, melyek egy része hazánkat is érdekli”.³ A halála után pontosan huszonöt évvel megjelenő *Katolikus lexikon* pedig egyházjogásznak nevezi, akinek „irodalmi munkássága főleg a keleti egyházak egyesülését szolgálta, névleg Magyarországon is”.⁴ – Feladatunk azonban nem Nikolaus Nilles életének és jelentőségének ismertetése, hanem fő művének bemutatása, melyet a szerzőnkről szóló tudósítások általában az első helyre tesznek a művei felsorolásánál. Könyvének teljes címe a következő: *Kalendarium manuale utriusque ecclesiae orientalis et occidentalis academii clericorum accommodatum*. Kiadási helye: Oeniponte (Innsbruck). A mű két kötetben jelent meg: az első 1879-ben, a második pedig 1881-ben. Érdekes, hogy az „imprimatur”-t az elsőhöz Johannes brixeni püspök, a másodikhoz már Vincentius brixeni püspök adta meg.⁵

Említésre méltó, hogy a szerző tizenegy keleti rítusú püspöknek, valamint egy helynöknek ajánlotta a művét. Az 1879-ben megjelent első kötetben: *Dedicat*

¹ Vö. VÉGHSEŐ, T., 'A keleti egyházak nyugati kutatója. Száz éve hunyt el Nikolaus Nilles SJ (1828–1907)', in *Athanasiana* 25 (2007) 127–134.

² Vö. REES, W., 'Nikolaus Nilles. Akademischer Lehrer und Priesterverzieher in Innsbruck' – ebben a kötetben.

³ MANGOLD, L., 'Nilles Henrik Miklós', in *A Pallas nagy lexikona*, Budapest 1896, XIII. köt., 182.

⁴ BANGHA, B., 'Nilles Miklós S. J.', in Uő. (szerk.), *Katolikus lexikon*, Budapest 1932, III. köt., 412. A görög katolikus tudományos egyházi folyóirat 'Keleti lexikon' című rovata (szerző nélkül) ír egy rövid ismertetést szerzőnkről: 'Nilles Miklós (1828–1907)', in *Keleti Egyház* 9 (1934) 309.

⁵ Az első kötethez: 1878. október 15-én, a másodikhoz: 1881. július 25-én.

[1.] Josepho Sembratowicz archiepiscopo leopoliensi graeco rutheno catholico

[2.] Joanni Ev. Vancea archiepiscopo fogarasiensi graeco rumeno catholico

[3.] Gregorio Romaszkan archiepiscopo leopoliensi armeno catholico

[4.] Jacobo Bosagi archiepiscopo caesariensi graeco rutheno catholico

[5.] Gregorio Smičiklas episcopo crisiensi graeco rutheno catholico

[6.] Ioanni Stupnicki episcopo premisliensi graeco rutheno catholico

[7.] Michaeli Pavlev episcopo armenopolitano graeco rumeno catholico

[8.] Victori Mihály episcopo lugosiensi graeco rumeno catholico

[9.] Joanni Pásztélyi episcopo munkácsiensi graeco rutheno catholico

[10.] Nicolao Tóth episcopo eperiesiensi graeco rutheno catholico

[11.] Silvestro Sembratowicz episcopo iulipolitano auxiliari leopoliensi graeco rutheno catholico

[12.] Basilio Nyisztor vicario magnovaradiensi sede vacante graeco rumeno catholico.

Az 1881-ben megjelent második kötetben is tizenegy püspöknek és egy helynöknek ajánlja Nilles a művét, de itt már némi eltérés található az első kötethez képest.

Az [5.] helyen szereplő körösi püspökség széküresedés miatt a [12.] helyre került: Basilio Poturicic vicario crisiensi sede vacante graeco rutheno catholico. A [12.] helyen szereplő nagyváradi püspökség a [6.] helyre került: Michaeli Pavlev episcopo magnovaradiensi graeco rumeno catholico, bár maga a püspök eddig a [7.] helyen szereplő szamosújvári püspök volt. Így viszont a [11.] helyre került: Ioanni Szabó episcopo armenopolitano graeco rumeno catholico.

Az első kiadás második kötetébe „Approbationes” címszó alatt ajánlások kerültek, melyek valójában lelkipásztori használatra ajánlják a művet. Összesen kilenc ilyen írás található itt:⁶ a filippi érsektől, a lemergi érsektől, a munkácsi, a lugosi, a szamosújvári püspököktől, a bécsi mechitaristák cezárei örmény érsekétől, az eperjesi püspöktől, a nagyváradi helynöktől, a dansariai püspöktől.

[1.] Ex literis commendatitiis Illmi. et Rmi. D. D. Stephani Stefanopoli, Archiepiscopi Philippensis Graecorum

[2.] Ex literis encyclicis Illmi. et Rmi. D. D. Josephi Sembratowicz, Archiepiscopi et Metroplitae gr. cath. Leopoliensis

[3.] Ex literis encyclicis Illmi. et Rmi. D. D. Joannis Pásztelyi, Episcopi gr. cath. Munkácsiensis Ruthenorum

[4.] Ex literis encyclicis Illmi. et Rmi. D. D. Victori Mihályi Episcopi gr. cath. Lugosiensis Rumenorum

[5.] Ex literis encyclicis Illmi. et Rmi. D. D. Michaelis Pavelu, Episcopi Armenopolitani rit. gr.

[6.] Ex literis encyclicis Illmi. et Rmi. D. D. Jacobi Bosagi, Archiepiscopi Caesariensis rit. arm.

[7.] Ex literis encyclicis Illmi. et Rmi. D. D. Nicolai Tóth episcopi Eperjesiensis Ruthenorum

[8.] Ex literis encyclicis Rmi. Ordinariatus episcopalis Magno-Varadiensis ritus graeci catholicorum, Sede Vacante

[9.] Ex literis encyclicis Illmi. et Rmi. D. D. Josephi Bugliari, Episcopi Dansarensis.

A második kiadás első kötetébe (1896-ban) is bekerültek ezek az ajánlások, sőt még bővült is a műre való reagálások száma.

Elöl áll a második kiadás megokolásaként a szarajevói római katolikus érsek körlevele, mely XIII. Leo pápa „Nos equidem” kezdetű 1894. október 12-én írt levelét is idézi. A püspöki körlevél jelzése a műben:

Ex literis encyclicis Rmi. D. D. Jos. Stadler, archiepiscopi Vhrbosnensis, Commissarii Apostolici.⁷

Utána tizenhárom ajánlás következik a könyvben, különböző püspököktől, illetve püspökségektől.⁸ Így a palermói római katolikus érsektől, a filippi érsektől, a bécsi mechitaristák cezárei örmény érsekétől, az eperjesi és a dansariai püspököktől, a lemergi, a fogarasi és gyulafehérvári érsekektől, a zágrábi római katolikus érsektől, a szamosújvári, a nagyváradi püspöktől, a nagyváradi helynöktől, a grottaferratai apáttól, a munkácsi püspöktől.

I. Ex literis encyclicis Emi. et Rmi. D. Mich. Angel. Cardinalis Celesia archiepiscopi Panormitani

II. Ex literis commendatitiis Rmi. D. D. Stephani Stefanopoli, archiepiscopi Philippensis Graecorum

III. Ex literis encyclicis Rmi. D. D. Jacobi Bosagi, archiepiscopi Caesariensis rit. arm.

IV. Ex literis encyclicis Rmi. D. D. Nicolai Tóth episcopi Eperjesiensis Ruthenorum

V. Ex literis encyclicis Rmi. D. D. Josephi Bugliari, episcopi Dansarensis, deputati pro ordinationibus Graecorum

VI. Ex literis encyclicis Rmi. D. D. Josephi Sembratowicz, archiepiscopi et metroplitae gr. cath. Leopoliensis

VII. Ex literis encyclicis Rmi. D. D. Victori Mihályi de Apsi'a archiepiscopi et metroplitae gr. cath. Fogarasiensis et Albae-Julienensis, olim episcopi gr. cath. Lugosiensis Rumenorum

VIII. Ex binis literis encyclicis Rmi. D. D. Georgii Posilović, archiepiscopi et metropolitae Zagrabiensis, olim episcopi Seniensis et Modrussensis

⁶ Az első kiadás (1881-es) második kötetének IX–XVII. lapjain.

⁷ A második kiadás (1896-os) első kötetének VII–VIII. lapjain.

⁸ A második kiadás (1896-os) első kötetének IX–XX. lapjain.

IX. Ex literis encyclicis Rmi. D. D. Joannis Szabó, episcopi gr. cath. Armenopolitani

X. Ex literis encyclicis Rmi. D. D. Michaelis Pavelu, episcopi Magno-Varadiensis, olim Episcopi Armenopolitani rit. gr.

XI. Ex literis encyclicis Rmi. Ordinariatus episcopalis Magno-Varadiensis ritus graeci catholicorum, Sede Vacante

XII. Ex literis protrepticis Rmi. D. D. Josephi Cozza-Luzi, O. S. Bas. Abbatis Monasterii Cryptoferratae

XIII. Ex literis encyclicis Rmi. D. D. Joannis Pásztelyi, episcopi gr. cath. Munkácsiensis Ruthenorum.

Ez a tizenharmadik helyen szereplő ajánlás – és ez a mi szempontunkból különösen is jelentős – magyar nyelven került be a kötetbe,⁹ éppen úgy, mint az első kiadásnál a második kötetbe.¹⁰

2. A *Kalendarium*-ról szóló tudósítások

Amint már említettük, azok a tudósítások, amelyek Nikolaus Nilles-ről szólnak, a művei felsorolásánál az első helyen közlik a *Kalendarium*-át.

Miért olyan jelentős és fontos ez a mű? Minden bizonnyal azért, mert ennek révén vált ismertté Nikolaus Nilles a tudós világban. Különösen a protestánsok és az orosz ortodoxok fejezték ki nagy elismerésüket a *Kalendarium* vagy Heortologion megjelenítése miatt.

Elsőként az evangélikus Adolf von Harnack berlini professzor szavait érdemes idézni: „Gyakran használom ezt a munkát és ez mindig megbízható vezérfontálnak bizonyul, aminek az információi eredeti forrásból származnak. Olyan tudósról van itt szó, aki járatos a Katolicizmus ünnepeiben. Tudása nemcsak a saját megfigyelésein alapul, hanem periodikákon, különböző írásokon és a múltbeli valamint a jelenkori kalendariumokon. A Katolicizmus ünnepei! Már maga a cím önmagáért beszél; bár a szabályok alapja egységes, a részleteknek végtelen sok változatuk van, ugyanis a mű nem csak a latin ritussal, hanem a keleti ritusokkal is foglalkozik. Az utóbbi, mint ismeretes, görög, szír, kopt, örmény ritusra oszlik.”¹¹ Sőt, a második kötettről is írt Harnack: „Azok a tények, melyek máshol nehezéseket okoznak, itt világos rendben soraköznek, és egy gondosan összerendezett index könnyíti meg a keresést. A munka az alapcélján kívül igen értékes információt nyújt az újabb keleti katolikus egyháztörténelem vonatkozásában, a forrásmunkák és az irodalom igen hasznos a liturgia és a hitvallások történelmének tekintetében... Lelkesedését és pártatlan munkáját

⁹ Az első kiadás (1881-es) második kötetének XII. lapján. Sőt azt kell megállapítani, hogy itt az „előkelő” harmadik helyet foglalja el.

¹⁰ A második kiadás (1896-os) első kötetének XX. lapján. Itt viszont már az utolsó helyet kapta.

¹¹ Harnack írása megjelent: *Theologische Literaturzeitung* XXI (1896) 350–352. Idézi HOFMANN, M., 'Nikolaus Nilles', in HOFMANN, M. – O'CONNOR, J. E., *The Catholic Encyclopedia*, New York 1911, Vol. XI.

általános hálával jutalmazták, és művét nem csak az »utriusque«, hanem »cuiusque egyház« teológusai is hasznosnak fogják tartani.”¹²

A *Kalendarium* jelentőségét más tudósítások is kiemelik, mégpedig egy sajátos aspektusból: Nikolaus Nilles „keleti és nyugati egyházi *Kalendarium*-ának, mely 1879 és 1885 között jelent meg, nagy a jelentősége nem utolsó sorban ökumenikus szempontból”.¹³ Ugyanis számtalan publikációjával az elszakadt keleti egyházak és szláv területek Rómához való közeledését szolgálta, melyek közül kiemelkedik a Heortológiával foglalkozó könyve. Erre tudományos körökben is felfigyeltek. A mű „aszttalan elismerést szerzett, mind az evangélikus Adolf von Harnack teológusnál, mind az orosz ortodox egyház Szent Szinódusának legfőbb batóságánál, főbivatalnokai, Konsztantyin Petrovics Pobjedonoszcev révén”.¹⁴ További elismerést jelentett a szerzőnek, illetve művének, hogy „Nem sokkal a *Kalendarium* második kiadásának megjelenése után, az Orosz Szent Szinódus a moszkvai zsinati nyomdában készített »Festbilderatlas«-t bizonyos mértékben a könyvhöz készült hivatalos ortodox illusztrációnak szánta”.¹⁵ Sőt, a Bukaresti Román Akadémia is díjjal jutalmazta ezt a munkát.¹⁶

Megjegyzendő, hogy a legújabb magyar katolikus lexikon csak általában tesz említést Nilles fő művéről, megjegyezve, hogy a szerző tudományos munkásságából „kiemelkedik a keleti egyházak története”, de a művek felsorolásánál itt is az első helyen áll a *Kalendarium*.¹⁷ – Érdemes még azt is megjegyezni, hogy magyar nyelven megjelent egy alapos, bár rövid ismertetés Nikolaus Nilles *Kalendarium*-áról a *Keleti Egyház* című folyóiratunkban.¹⁸ A mű ismertetésénél ezt is fel fogjuk használni.

¹² Harnack írása a második kötettről: *Theologische Literaturzeitung* XXXIII (1898) 112–113. Idézi HOFMANN (op. cit. 11. lábjegyzet), ibid.

¹³ REES, W., 'Kirchenrecht an der Theologischen Fakultät Innsbruck – Kirchenrechtler und Selbstverständnis des Faches in Vergangenheit und Gegenwart', in BREITSCHING K. – REES W. (Hrsg.), *Tradition – Wegweisung in die Zukunft. Festschrift für Johannes Mühlsteiger SJ zum 75. Geburtstag*, Berlin 2001, 317–341. – Utal a következőkre: MÜHLSTEIGER, J., 'Nilles, Nikolaus', in HISTORISCHEN KOMMISSION BEI DER BAYERISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN (Hrsg.), *Neue deutsche Biographie*, Berlin 1999, Bd. 19, 277 f.; CORETH, E., *Die Theologische Fakultät Innsbruck. Ihre Geschichte und wissenschaftliche Arbeit von den Anfängen bis zur Gegenwart* (= Veröffentlichungen der Universität Innsbruck 212), Innsbruck 1995, 77.

¹⁴ MALGET, J., 'Nilles, Nikolaus', in *Biographisch-Bibliographisch Kirchenlexikon*, Nordhausen 1998, Band XIV. Sp. 1314–1322.

¹⁵ HOFMANN (op. cit. 11. lábjegyzet), ibid.

¹⁶ Vö. HOFMANN (op. cit. 11. lábjegyzet), ibid.

¹⁷ Vö. DIÓS, I., 'Nilles, Nikolaus, SJ', in Uó. (szerk.), *Magyar Katolikus Lexikon*, Budapest 2004, IX. köt., 807. – A régebbi katolikus lexikon is az első helyen említi a *Kalendarium*-ot. Vö. BANGHA, 'Nilles Miklós S. J.' (op. cit. 4. lábjegyzet), 412. Sőt, ugyanezt teszi a világi lexikonunk is: MANGOLD, 'Nilles Henrik Miklós' (op. cit. 2. lábjegyzet), 182. – Viszont érdekes, hogy TESTORE, C., 'Nilles, Nikolaus', in *New Catholic Encyclopedia*, Washington 1981, Vol. X., 469. csak a harmadik helyen sorolja fel a *Kalendarium*-ot Nilles művei között. MANSER, A., 'Nilles, Nikolaus SJ', in HÖFFER, J. – RAHNER, K. (Hrsg.), *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg 1962, Bd. 7., 1003. ismét az első helyre teszi Nilles fő művei között a *Kalendarium*-ot. Annál érdekesebb viszont, hogy KASPER, W. (Hrsg.), *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg-Basel-Rom-Wien 1998, Bd. 7. (legújabb kiadásában) már nem szerepel Nikolaus Nilles.

¹⁸ KOZMA, J., 'Nilles *Kalendarium*-a', in *Keleti Egyház* 5 (1936) 159–160.

3. A *Kalendarium* kiadásai

Nikolaus Nilles *Kalendarium*-ának jelentőségét nem csak róla szóló tudósítások igazolják, hanem az a tény is, hogy többször is megjelent, különböző formákban.¹⁹ A legelső kiadása még kifejezetten a hallgatóság számára készült.

[1.] *Kalendarium manuale utriusque Ecclesiae orientalis et occidentalis. Pars prima complectens festa immobilia, pars secunda complectens festa mobilia. Academiae clericorum accommodatum, Innsbruck 1872.*

Aztán napvilágot látott a tényleges első kiadásnak – mely két kötetből áll – az első kötete:

[2.] *Kalendarium manuale utriusque Ecclesiae occidentalis et orientalis, Innsbruck 1879.*

Majd két esztendő múlva megjelent a kétkötetes mű második kötete is:

[3.] *Kalendarium manuale utriusque Ecclesiae occidentalis et orientalis, Innsbruck 1881.*

Öt év múlva megjelent egy harmadik kötet is, mely történelmi témát tárgyal:

[4.] *Kalendarium manuale utriusque Ecclesiae... Pars tertia addititia. De Ecclesia Rumenorum, Ruthenorum, Serborum et Armenorum sub sacra Hungariae corona, Innsbruck 1884.*

Majd napvilágot látott a második kiadásból – mely szintén két kötetből áll – az első kötet:

[5.] *Kalendarium manuale utriusque Ecclesiae orientalis et occidentalis Academiae clericorum accommodatum auctius, Innsbruck 1895.*

A következő esztendőben kisebb változatát adták ki Nilles *Kalendarium*-ának:

[6.] *Kalendarium manuale utriusque Ecclesiae. Editio minor. Studio ritus graeci praecipue accommodata, Innsbruck 1896.*

A mű további jelentőségét igazolja, hogy a latin nyelvű kiadások után olasz változat is jelent meg belőle, válogatásként:

[7.] *Primizie del tomo secondo [primo?] del Kalendarium manuale utriusque Ecclesiae, Siena 1897.*

[8.] *Primizie del tomo secondo del Kalendarium manuale utriusque Ecclesiae, Siena 1897.*

Aztán megjelent a tényleges második kiadásból a teljes második kötet is:

[9.] *Kalendarium manuale utriusque Ecclesiae orientalis et occidentalis Academiae clericorum accommodatum auctius, Innsbruck 1897.*

Sőt, kivonatok is készültek Nilles művéből a különböző keleti egyházak számára:

[10.] *Kalendarium Christianorum S. Thomae, ritus syro-chaldaici in Malabaria. Ex Kalendario utriusque Ecclesiae, Innsbruck 1897.*

[11.] *Kalendarium Ecclesiae Alexandrinae Coptonim. Ex Kalendario utriusque Ecclesiae, Innsbruck 1897.*

¹⁹ Ehhez lásd: MALGET, (*op. cit.* 14. lábjegyzet), 1314–1322.

Látható tehát, hogy különböző változatokban, de összesen tizenegy kiadást ért meg Nilles *Kalendarium*-a. Természetesen, ezek közül a legfontosabb a két teljes kiadás (1879–1881, illetve 1896–1897 között).

4. A *Kalendarium* tartalma

Nilles fő művének tartalmát az első kiadás alapján mutatjuk be (melynek első kötete 1879-ben, a második pedig 1881-ben jelent meg). Ugyanis a könyv törzsanyaga megegyezik a második kiadáséval. A két kötet együttesen mintegy ezer-négyszáz oldalt tesz ki. Így kívülről tekintve is tekintélyes műről van szó.

Nagy vonalakban az állapítható meg, hogy az első kötet az egyházi év *állandó ünnepeit* tárgyalja, míg a második kötet a *változó ünnepekről* szól. Ám részletesebben is meg kell a két kötetet vizsgálnunk, hogy teljes tartalmukkal tisztában legyünk.

1. Az első kötet

A mű első kötete hatvan oldal bevezetést tartalmaz. Az oldalak római számot kaptak.²⁰

Utána a szerző felvázolja az Osztrák-Magyar Monarchia területén lévő keleti (görög és örmény) rítusú egyházmegyéket.²¹ Majd ezt követi húsz oldalon a műhöz felhasznált általános könyvek, illetve a különböző, szintén használt kalendariumok felsorolása: a szír, a görög, a görög-szláv, a szláv, a görög-román, a görög-arab műveké, végül a felhasznált liturgikus kommentároké.²² Meg kell jegyezni azt is, hogy a szerző a felhasznált forrásaihoz rövid kritikai ismertetést is ad, s ezzel mintegy útbaigazítást nyújt a további kutatásokhoz. Ugyanezt teszi a következő egységben is, csak immár részletesebben, amikor a görög egyház liturgikus könyveit ismerteti.²³ A bevezetés utolsó nagy egysége azokat a terminus technicus-okat tartalmazza, melyek a könyvben gyakran előfordulnak: a különféle elnevezésű imákat, énekeket, illetve egyéb műszavakat.²⁴ Érdekesség ebben a részben, hogy a szerző nem tartja be az alfabetikus sorrendet. Végül Nilles azzal zárja ezt az általános bevezetést, hogy az Apostoli Szentszék iránti engedelmisségét nyilvánítja ki.

Eme hatvan oldalas előkészítés után Nilles rátér a kötet tulajdonképpeni tárgyára, vagyis az állandó ünnepek naptárára. Ennek a résznek a címe: „*Kalendarium*”.

²⁰ Ebből a tényleges bevezető a XVI. oldalig tart.

²¹ Első kötet, XVII–XXV. oldal.

²² Első kötet, XXVI–XXVI. oldal.

²³ Első kötet, XXXVII–XLIX. oldal.

²⁴ Ezek a fogalmak: ἀκολουθία, κανών, ψόδη, εἰρμός, τροπάριον, προσόμοιον, ἰδιόμελον, κοντάκιον, οἶκος, στίχος, στιχηρόν, ἀπολυτίκιον, ἀντίφωνον, ἐκφώνησις, χύμα, ἐκτενής, συναπτή, εἰρηνικά, ὑπακοή, θεοτόκιον, προκειμένον, εἰδήσις, μετάνοια. – Első kötet, L–LXII. oldal.

A szerző párhuzamos összeállításban, egymás mellett mutatja be a görög és a latin egyház kalendáriumát: a páratlan oldalakon a görög, a páros oldalakon a latin hónapokat közölve. Utána magyarázatot fűz hozzá: általános áttekintést nyújt a keleti egyház naptárának szerkezetéről. Majd pedig az ünnepek felosztását végzi el a legfontosabb keleti források alapján. Ez a rész pontosan negyven oldalt foglal magába.²⁵ – Egy dolgot feltétlenül meg kell itt jegyezni: Nilles – bár első helyen mindig a görög a naptár hónapjait hozza – a *Kalendarium* összeállításakor a nyugati, illetve a polgári időszámítást vette figyelembe, nem a bizánci egyházét. Így az évet nem szeptemberrel kezdi, hanem januárral. S ez így marad a bővebb kifejtésben is.

A kötet következő egysége a „De kalendario commentarius” címet viseli, s benne ténylegesen a kalendáriumot magyarázza a szerző. Alapnak a Konstantinápolyban használatos naptárt tartja. Mindenesetre, ez a legnagyobb része a könyvnek, ahol az egyházi év állandó ünnepeinek magyarázata kap helyet. Természetesen, ez nem azt akarja jelenteni, hogy csak az ünnepekről tárgyal Nilles, hiszen napról napra halad, s minden napról ír valamennyit. Sőt, a görög, a szláv és a román egyházi naptárak egybevetésével is foglalkozik, amikor az állandó dátumon ünnepelt üdvtörténeti eseményeket, valamint a szenteket tárgyalja. Igaz, hogy a szentekről nem sok adatot közöl, inkább csak a kevésbé ismertekkel foglalkozik bővebben. Feltűnő viszont, hogy a szerző bőségesen alkalmazza a lábjegyzeteket, tüzetesen megjelöli a forrásműveket, ahol az életrajzi adatok és egyéb jellemző tények fel vannak sorolva. Emellett sok utalás található még magában a szövegben is. Ez a rész mintegy háromszázharminc oldalt foglal magába.²⁶

A könyv következő egysége a nyugati egyház naptárát mutatja be a „De kalendario ecclesiae occidentalis” címmel. Előbb az egyházi évet ismerteti azokkal a szentekkel, akik a római breviáriumban helyet kaptak. Majd a teljes naptár következik a mindennapi szentekkel, illetve változó ünnepekkel. Végül pedig a római martirologiumot közli Nilles. Ez a rész csaknem negyven oldalt foglal magába.²⁷

A kötet végén „Appendix” található, amely a különböző keleti egyházak kalendáriumának táblázatait mutatja be. Első helyen a rutén naptár áll, mégpedig cirill betűkkel. Ezt követi az öt nemzeti egyházra érvényes, arab betűkkel írt naptár: a latin, a melkita, az örmény, a szír és a maronita. Helyet kap még itt a szerb egyházi naptár is, de latin betűkkel írva. Ez a rész is mintegy negyven oldalt foglal magába.²⁸

Egy rövid kis részlet a keleti egyházak hierarchikus szervezetéről ad áttekintést.²⁹

A kötet két függelékkel zárul. Az első: „Index Sanctorum qui hoc libro referuntur”, vagyis azoknak a szenteknek az alfabetikus felsorolása, akik a könyv-

²⁵ Első kötet, 1–40. oldal.

²⁶ Első kötet, 41–374. oldal.

²⁷ Első kötet, 375–412. oldal.

²⁸ Első kötet, 413–455. oldal.

²⁹ Első kötet, 456–462. oldal.

ben említve vannak. A másik: „Index Nominum et Rerum”, amely a *Kalendarium*-ban található nevek és fontos kifejezések felsorolását tartalmazza.³⁰

2. A második kötet

A *Kalendarium* második kötete is általános bevezetővel kezdődik, mint az első kötet.³¹

Utána a szerző a változó ünnepek diagramját mutatja be, ami gyakorlatilag az egyházi év vasárnapjait tartalmazza hármass csoportosításban: a Triódon alapján a nagyböjti időszakét, a Pentekosztárium alapján a húsvéti időszakét és az Oktoéchosz alapján a Pünkösöd utáni időszakét. Majd ugyanígy mutatja be az egyházi évet, amikor már nem csak a vasárnapok szerepelnek benne, hanem minden más mozgó ünnep is. Ez a rész egy kisebb egységet foglal magába.³²

A mintegy negyven oldalas bevezető után Nilles a második kötetben is rátér a tulajdonképpeni tárgyára: a változó ünnepek tárgyalására. Ezt a diagramhoz hasonló csoportosításban hozza. Így tehát időrendi sorrendben hozza a Húsvétől függő vasárnapok és változó ünnepek sorát, s liturgikus források és egyéb dokumentumok alapján mutatja azok liturgikus és történeti jelentőségét.

A szerző a Triódion címszó alatt tárgyalja a „De festis mobilibus ante Pascha”, vagyis a Húsvét előtti változó ünnepeket. Itt két részre osztja az anyagát: a Nagyböjttől megelőző változó ünnepek sorára, valamint magában a Nagyböjtben lévő változó ünnepekre. Természetesen, ez elsősorban a vasárnapokat jelenti, mégpedig az elnevezésük alapján. A két rész előtt álló színopszis párhuzamba állítja a görög és a latin ünnepeket, s így mutatja be őket. A szerző nem csak bemutatja a jellegzetes nagyböjti szertartásokat, hanem bőségesen illusztrálja is azokat liturgikus idézetekkel. Ugyanakkor azt is meg kell állapítani, hogy az irodalmi utalásoknak, valamint a lábjegyzeteknek bőségszerűen lehet találkozni ebben a kötetben is. Ez a rész a könyv legterjedelmesebb egysége.³³ – Nekünk, magyaroknak, különösen is értékes, hogy Nilles a magyar terminológiát is használja a könyvében,³⁴ a Nagyböjttől bevezető időszak terminológiájának tárgyalásánál külön felsorolja őket,³⁵ valamint a húsvéti tropár magyar szövegét is közli.³⁶

A kötet másik nagy egysége a Pentekosztárium-t foglalja magába: „De festis mobilibus post Pascha” címszó alatt, s így a Húsvét utáni változó ünnepeket tár-

³⁰ Első kötet, 463–494. oldal.

³¹ Ez a XXIV. oldalig tart.

³² Második kötet, XXV–XXXVIII. oldal.

³³ Második kötet, 1–276. oldal.

³⁴ Ilyenek: „húshagyó vasárnap”, második kötet, 31. oldal; „Virágvasárnap”, második kötet, 205. oldal; „zöld csütörtök”, második kötet, 232. oldal; „nagy csütörtök”, második kötet, 233. oldal; „nagy péntek”, második kötet, 254. oldal; „nagy szombat”, második kötet, 259. oldal.

³⁵ Második kötet, 88–89. oldal: vajas hét vége, zsírhtagyó vasárnap, vajhagyó vasárnap, vajas hét, A farizeus és publikánus vasárnapja, A triódium kezdete, A tékozló fiú vasárnapja, Húshagyó vasárnap, Vajas hét, Vajhagyó vasárnap. – Ezeket a megmagyarázott szavakat a következő forrásból merítette: *Szent-István-Társulat naptára*, Budapest 1880.

³⁶ Második kötet, 272. oldal: „Krisztus föltámadt halottaiból, halálával letiporta a halált és a sírban levőknek életet ajándékozott”.

gyalja. Részletesen foglalkozik egyes jellegzetes szertartásokkal, melyeket a görög egyház bevezetett.³⁷ A következő egységek kaptak itt helyet: A Pentekosztáriumba való bevezetés, melyben illusztrációként az 1881-es esztendőre érvényes görög, az ószláv, illetve rutén, a délszláv szerb, valamint az arab paszkáliont is bemutatja. Utána a Húsvét ünnepléséről ír a szerző. Itt is örömmel fedezhetjük fel, hogy Nilles a magyar „húsvét” szót is értelmezi.³⁸ Majd a Húsvéttól a Mindenszentek vasárnapjáig tartó rész elemzése következik. Itt is, mint az előző egységben, számtalan liturgikus szöveg található, különösképpen a vasárnapok reggeli istentiszteletének teljes kánonjai. Nikolaus Nilles elmélyült és alapos munkáját igazolja, hogy a Pünkösdfelezés bemutatásánál ismét felfedezhetünk egy magyar vonatkozást a könyvben az ezen a napon végzendő vízszentelésről.³⁹ Sőt, még további magyar szavakat is találhatunk a könyvben.⁴⁰

A második kötet harmadik nagy egysége az Oktoéchosz-t tárgyalja: „De festis mobilibus post Pentecosten”, vagyis a Pünkösöd utáni változó ünnepeket mutatja be. A három közül ez a legrövidebb rész a könyvben, mintegy százhusz oldalt tartalmaz.⁴¹ Az általános bevezető után júliustól decemberig tárgyalja a hónapokat, illetve azok ünnepeit. Ismét meg lehet figyelni Nilles alapos munkáját, mert egyes ünnepeknél a magyar terminológiát is közli.⁴² Érdekes, hogy ebben a részben sok olyan ünneppel foglalkozik a szerző, melyet a latin egyháztól vettek át egyes keleti katolikus egyházak: a Szentháromság vasárnapja, Úrnapja, Jézus Szentséges Szíve és még sok mással.

A kötethez tekintélyes függelék is járul „Appendix” címszó alatt.⁴³ Ez négy keleti egyház naptárát tartalmazza: az örmény rítus egyházi évét és szentjeit, a változó ünnepeit, a kopt, a szír és a káld rítus kalendáriumát. – Itt található még XIII. Leó pápa „Grande munus” kezdetű apostoli levele Szent Cirillről és Metódról, továbbá a liturgikus szláv nyelv bevezetésének dokumentumairól és a görögök reakciójáról. – Végül a kötethez olyan részletes „Index generalis” csatlakozik, melyet Harnack professzor is megdicsért.⁴⁴

Meg kell jegyezni, hogy a második kiadás második kötetéhez más függelékek is járultak, melyek tartalma: Az 1891. évi leMBERGI zsinat ismertetése XIII. Leó pápa „Satis verbis” kezdetű apostoli levelével, az ott megállapított ünnep-jegyzék, az Úrnapjáról és a börtökről szóló zsinati határozatok, a konszekrációról (epiklézisz-

³⁷ Második kötet, 277–430. oldal.

³⁸ Előbb csak említi, majd értelmezi is: második kötet, 307. és 311. oldal.

³⁹ A Szent-István-társulat naptárát írja a főszövegben, a „vízszentelés ünnepe” és a „változó ünnepek” kifejezést használja a lábjegyzetben. Második kötet, 361. oldal.

⁴⁰ Ilyenek: „keresztjáró napok”, második kötet, 362. oldal; „Áldozó csütörtök”, második kötet, 368. oldal (a magyarázatával együtt: „áldozás”); „Pünkösöd”, második kötet, 394. oldal; „Pünkösöd hétfő”, második kötet, 411. oldal.

⁴¹ Második kötet, 431–550. oldal.

⁴² Ilyenek: „Úr napja”, második kötet, 464. oldal; „Jézus sz. Szívének ünnepe”, második kötet, 478. oldal; „Órangyalok ünnepe”, második kötet, 502. oldal; „Kántor börtök”, második kötet, 511. oldal; „Olvasóünnep”, második kötet, 524. oldal; „4. vasárnap Pünkösöd után, második kötet, 531. oldal; „Úrjövét első vasárnapja”, második kötet, 533. oldal.

⁴³ Második kötet, 551–814. oldal.

⁴⁴ Vö. 12. lábj.

kérdésről) szóló zsinati határozat. Bsai Agáp kopt püspök levele csatlakozik ezekhez az egyiptomi menekülés megünnepléséről, valamint David damaszkuszi szír érsek levele a „keleti egyház” elnevezéséről.⁴⁵

Mint a *Kalendarium* harmadik kötete jelent meg Nikolaus Nilles Symbolae című könyve, amely Szent István korona-országainak görög katolikus egyházára vonatkozóan közöl értékes történelmi adatokat és okmányokat. Ám ez már külön téma.

5. Vélemények a műről

A második kiadás második kötetének végén (1897-ben) arról olvashatunk, hogy harminckét neves, keleti és nyugati teológiai folyóiratban jelent meg méltató ismertetés Nilles művéről.⁴⁶ A teljesség érdekében álljon itt ezeknek a folyóiratoknak a címe:

- Acta S. Sedis, Romae, 1896
- Al-Bachir, fol. arab., Beryti in Syria, 1896
- The American Ecclesiastical Review, 1896
- Analecta ecclesiastica seu Romana Collectane, 1897
- Archiv für kathol. Kirchenrecht
- Bessarione, Romae, 1896
- Byzantinische Zeitschrift 1896
- Le Canoniste contemporain, Parisiis, 1896
- Časopis Karolického duhovenstva, Pragae, 1896
- Civiltà Cattolica, Romae, 1896
- Deutsche Zeitschrift für Kirchenrecht, Lipsiae, 1896
- Katolička Dalmacija, Jadrae, 1896
- Katolički List, Zagrabiae, 1896
- Katholische Kirchenzeitung, Salisburgi, 1897
- Literarisches Centralblatt, Lipsiae, 1896
- Literarischer Handweiser, Monasterii, 1895
- Literarische Rundschau, 1897
- Le Mois bibliographique, Solesmi, 1896
- Oesterreichisches Literaturblatt, Viennae, 1897
- Ons Hemecht, Luxemburgi, 1897
- Orientalische Bibliographie, Berolini, 1897
- Przegląd Powszechny, Cracoviae, 1896
- Revue anglo-romaine, Parisiis, 1896
- Revue critique, Parisiis, 1897

⁴⁵ A második kiadás (1897-es) második kötetének 725–738. lapjain.

⁴⁶ A második kiadás (1897-es) második kötetének 859–860. lapjain.

Revue ecclesiastique de Metz, 1897
 Revue de l'Orient chrétien, Parisiis, 1895–1897
 Revue de l'Orient chrétien, Supplément, 1896
 Revue des sciences ecclesiastiques, Ambiani, 1896
 Stamboul, Constantinopoli, 1896
 Theologische Literaturzeitung, Berolini, 1896
 Tiroler Stimmen, Innsbruck, 1896
 Univers, Parisiis, 1896.

A felsorolás után nyolc folyóiratból hosszabb-rövidebb ismertetést is tartalmaz a kötet.⁴⁷

6. Összegzés

Összefoglalásként legyen szabad idéznem Pásztélyi János munkácsi püspök körlevelét, melyet maga Nilles közölt az első kiadás második kötetének, illetve a második kiadás első kötetének elején.⁴⁸ Azért választottam ezt a véleményt, mert a jelenlegi hajdúdorogi egyházmegyénk anyaegyházának tekinthetjük a munkácsi egyházmegyét.

A hitbizalom, valamint az egyházhoz való őszinte ragaszkodás emelésére semmi sem hat jobban, mint az egyház szertartásainak és azon szellemnek valódi és alapos ismerete, mely az egyház ünnepeiben és ezen ünnepek indokául szolgáló hitágazatokkal kapcsolatban nyilvánul. – Mint mindenkor, úgy a jelen alkalommal is a hívőkhez tartandó szentbeszédnek tárgyául a legmelegebben ajánlom a jelzett tárgyakat, és ezen szempontból felhívom Kedveltségüket: hogy segédkönyvül Nilles Miklós Jézus-társasági atyának „Kalendarium manuale utriusque Ecclesiae, orientalis et occidentalis academius clericorum accomodatum” című művét megszerezzék, mert ezen alapos tanulmányok folytán kidolgozott mű, míg az ünnepek eredetére nézve szép történeti részeket tartalmaz, másrészt azok egymáshoz viszonyát meglepő világossággal tünteti föl.

Ezek az 1879. szeptember 12-én kelt sorok ma is érvényesek. A szertartások és egyházi ünnepek ismerete valóban mélyíteni tudja a hitéletet. Az erről szóló szentbeszédhez pedig bőséges anyagot szolgáltat Nilles könyve. Ma is érdemes használni, hogy az ünnepeinket, egyáltalán: az egyházi évünket egyre jobban megismerjük, s vele együtt a keleti keresztény világ ünneplési módjára is rácsodálkoz-

⁴⁷ A második kiadás (1897-es) második kötetének 860–869. lapjain.

⁴⁸ Az első kiadás (1881-es) első kötetének XII. lapján, illetve a második kiadás (1896-os) első kötetének XX. lapján.

hassunk. S mindezek következtében Jézus Krisztus húsvéti misztériumába egyre jobban be tudjunk kapcsolódni.